

ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРЕЦЕДЕНТНОЇ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

ETHICAL PRINCIPLES OF PROFESSIONAL JUDGES IN THE LIGHT OF THE CASE-LAW OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Сьома М.С.,
аспірант

ПВНЗ «Львівський університет бізнесу та права»

У статті досліджуються етичні засади суддівської етики на прикладі практики Європейського суду з прав людини. Стверджується, що необхідно враховувати об'єктивні та суб'єктивні фактори судової етики. Наголошується на тому, що належить брати до уваги обстоювання Європейським судом з прав людини незалежності, об'єктивності та безсторонності суду.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, судова етика, права людини, парадигма, незалежність.

В статье исследуются этические принципы судебной этики на примере практики Европейского суда по правам человека. Утверждается, что необходимо учитывать объективные и субъективные факторы судебной этики. Подчеркивается, что нужно принимать во внимание отстаивание Европейским судом по правам человека независимости, объективности и беспристрастности суда.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, судебная этика, права человека, парадигма, независимость.

The article examines the ethical principles of judicial ethics by the example of the European Court of Human Rights. It is argued that it is necessary to take in account the objective and subjective factors of judicial ethics. Emphasizes that it is necessary to take in account the defense of the European Court of Human Rights the independence and impartiality of the court.

Key words: European Court of Human Rights, judicial ethics, human rights, paradigm, independence.

Актуальність теми. У «Резолюції Європейського парламенту щодо спільної стратегії Європейського Союзу по відношенню до України» зазначено, що передумовою для успішного розвитку взаємовідносин між ЄС та Україною є реалістичний погляд на те, що може бути здійснено в короткі та середні строки. У «Концепції адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» наголошується на необхідності розвитку національного законодавства в напрямі його зближення із законодавством Європейського Союзу, створенні правової бази для інтеграції України до ЄС [1]. У цьому контексті потребує вдосконалення Кодекс суддівської етики, відтак у статті порушується проблема вдосконалення Кодексу з урахуванням прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Етичні засади професійної діяльності судді досліджувалися Ю. Меліховою, яка вивчала морально-професійну культуру судді як специфічну єдність аксіологічного й емпіричного начал його особистості та реалізацію їх у професійній діяльності, відзначала такі особистісні риси судді, як справедливість, принциповість, чесність, сумлінність, незалежність, відповідальність, неупередженість, гуманність [2]. В. Чорнобук досліджував етику суддівського корпусу як необхідну умову захисту єдності й незалежності судової системи України [3]. Л. Тацій вивчала етику судді та особливості її нормативної регламентації, характеризувала особливості нормативної регламентації вимог суддівської етики на національному рівні, пропонувала виокремлювати етико-правові норми як самостійний різновид у системі соціаль-

ного регулювання [4]. До питання суддівської етики звертались В. Авер'янов, А. Бернюков, С. Гасс, В. Гончаренко, В. Городовенко, Л. Гуртієва, О. Костенко, М. Костицький, А. Кравченко, О. Львова, А. Маляренко, Н. Мельничук, А. Музиченко, Л. Нестерчук, О. Овчаренко, О. Овсянникова, С. Подкопаєв, А. Пухтецька, О. Скакун, С. Сливка, Р. Сопільник, Ю. Шемшученко, В. Чебан. Однак не досліджувались етичні засади професійної діяльності судді крізь призму прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Метою статті є виокремлення етичних засад суддівської етики на прикладі практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. У справах Європейського суду з прав людини виокремлюються концепти, які дають уявлення про порушення судової етики. Так, по справі «Білуха проти України» заявниця заявила відвід судді Б., який розглядав її справу, а також усьому складу Артемівського суду, стверджуючи, що суд, який розглядав її справу, не був безстороннім. Скарга заявниці ґрунтувалась на тому, що Компанія-відповідач безкоштовно забезпечила суд ґратами для вікон і надала комп'ютер, а також відремонтувала опалювальну систему суду. Європейський суд з прав людини зазначив, що скарга заявниці на несправедливість провадження порушує серйозні питання факту та права відповідно до Конвенції, визначення яких вимагає розгляду справи по суті. Згідно з усталеною практикою Суду, наявність безсторонності, відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, повинна визначатися за суб'єктивним та об'єктивним

критеріями. Відповідно до суб'єктивного критерію, беруться до уваги особисті переконання й поведінка окремого судді, тобто чи виявляв суддя упередженість або безсторонність у цій справі. Відповідно до об'єктивного критерію, визначається, серед інших аспектів, чи забезпечував суд як такий і його склад відсутність будь-яких сумнівів у його безсторонності. Щодо суб'єктивного критерію особиста безсторонність суду презумується, поки не надано доказів протилежного. Суд зазначив, що при вирішенні того, чи є в цій справі обґрунтовані причини побоюватися, що певний суддя був небезсторонній, позиція заінтересованої особи є важливою, але не вирішальною. Вирішальним же є те, чи можна вважати такі побоювання об'єктивно обґрунтованими. З огляду на це, навіть зовнішні вияви можуть мати певну важливість або, іншими словами, «правосуддя має не тільки чинитися, має бути також видно, що воно чиниться». Важливим питанням є довіра, яку суди повинні вселяти в громадськість у демократичному суспільстві. У зв'язку з цим Суд відмітив, що Уряд не оспорував твердження заявниці стосовно того, що голова Артемівського суду, який одноосібно розглядав справу заявниці в суді першої інстанції та чий рішення були залишені без змін судами вищих інстанцій, просив і безоплатно отримував певне майно від Компанії-відповідача. Відповідно, Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що за цих обставин побоювання заявниці щодо безсторонності голови В.Л.Г. можна вважати об'єктивно виправданими, незважаючи на той факт, що Артемівський суд задовольнив одну зі скарг заявниці. Відтак Європейським судом з прав людини було визнано порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [5].

У справі «Бочан проти України» заявниця скаржилась, відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, на несправедливість першого цивільного провадження, стверджуючи, що суди не були незалежними й безсторонніми. Зокрема, вона скаржилась на те, що Черновецький міський суд і Хмельницький обласний суд, які розглядали її справу, винесли свої рішення під тиском ВСУ, який, у свою чергу, був зацікавлений у певному результаті розгляду справи. Вона також стверджувала, що суди не обґрунтували належним чином свої рішення, не дозволили їй викликати в судові засідання свідків, на письмових свідченнях яких ґрунтувалися винесені рішення. Уряд стверджував, що розгляд справи заявниці був справедливий. Зокрема, Уряд зазначив, що суди, які розглядали справу заявниці, були незалежними та безсторонніми, заявницю не було поставлено у значно несприятливіші умови, порівняно з умовами опонента, незважаючи на той факт, що ВСУ ані з'ясував думку заявниці щодо зміни територіальної підсудності її справи, ані надав обґрунтування такої зміни. Уряд стверджував, що, якщо суди передають справу з власної ініціативи або на вимогу прокурора, вони можуть попередньо не радитись зі сторонами та не обґрунтовувати свого рішення. Уряд також стверджував, що справу було передано до суду, який не мав територіальної підсудності у справі у зв'язку з тим, що син заявниці був

членом сім'ї одного із суддів Тернопільського міського суду. Заявниця не погодилась. Вона стверджувала, що ВСУ змінив територіальну підсудність її справи для винесення такого рішення, яке ґрунтувалося б на фактах, установлених ВСУ, та яке було б на користь іншої сторони у справі. Вона також наголосила, що той факт, що їй не повідомили про причини зміни територіальної підсудності справи, доводить її вищевказані твердження. Заявниця не надала зауважень щодо того, чи мав її син родинні зв'язки з суддею обласного суду, але стверджувала, що вона особисто не має родичів серед працівників цього суду. З цього приводу Європейський суд з прав людини зазначив, що судова система, у якій можливо скасувати судові рішення, яке стало остаточним і обов'язковим, судом вищої інстанції через протест, унесений суб'єктом владних повноважень, несумісна з принципом юридичної визначеності, який є одним із фундаментальних елементів верховенства права в значенні п. 1 ст. 6 Конвенції. Суд наголосив на тому, що, щоб установити, чи може суд вважатися «незалежним», відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції, необхідно, зокрема, звернути увагу на спосіб призначення його членів і строки їх повноважень, існування гарантій проти зовнішнього тиску та наявність зовнішніх ознак незалежності. Суд підкреслив, що «безсторонність», у сенсі п. 1 ст. 6 Конвенції, має визначатися відповідно до суб'єктивного критерію, на підставі особистих переконань і поведінки конкретного судді в конкретній справі, тобто жоден із членів суду не має виявляти будь-якої особистої прихильності або упередження, й об'єктивного критерію, тобто чи були в судді достатні гарантії для того, щоб виключити будь-які легітимні сумніви з цього приводу. Відповідно до об'єктивного критерію, має бути визначено, чи наявні факти, що можуть бути перевірені, які породжують сумніви щодо відсутності безсторонності судів. У цьому зв'язку навіть зовнішні ознаки мають певне значення. Ключовим питанням є питання довіри, яку суди в демократичному суспільстві мають уселяти суспільству і насамперед сторонам у процесі. Суд зазначив, що заявниця не скаржилась на відсутність особистої безсторонності суддів, які брали участь у розгляді її справи. З іншого боку, вона стверджувала, що поєднання різних факторів викликають сумніви щодо незалежності та безсторонності суддів ВСУ й суддів, яким справа була передана 09 жовтня 2000 р. Зокрема, цими факторами були зміна територіальної підсудності справи ВСУ, який категорично не погодився з установленими судами нижчих інстанцій фактами, а також те, що ВСУ не взяв до уваги клопотання заявниці й не обґрунтував такої зміни підсудності. На цих підставах Європейський суд з прав людини дійшов висновку щодо несправедливості провадження й порушення ст. 1 Першого протоколу [6].

У справі «Мінеллі проти Швейцарії» вказувалось, що в ході судового розгляду судді повинні утримуватися від висловлювання тих чи інших оцінок і висновків щодо розглядуваної справи, виключивши будь-які вияви упередженості та необ'єктивності. Відступ

від цієї вимоги й оголошення під час судового розгляду позиції головуючого судді, тоді як підсудний ще не визнаний винуватим, було розцінене Європейським судом як порушення презумпції невинуватості [7]. У діяльності суддів Європейським судом з прав людини особлива увага звертається на вияви дискримінації як порушення суддівської етики та прав людини. Так, у справі «Ремлі проти Франції» зазначено, що адвокати двох заявників – алжирців, обвинувачених у вбивстві, подали скаргу на суддю за расистські висловлювання. Зокрема, вони звернулись до суду з проханням офіційно зафіксувати вислів расистського характеру, зроблений одним із суддів. Цей вислів із розмови між суддями був почутий випадково однією з присутніх осіб. Адвокати просили також долучити до справи письмову заяву цієї особи з її підписом. Заявник подав касаційну скаргу, у якій посилався на порушення п. 1 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини у зв'язку з відмовою суду зафіксувати цей вислів у матеріалах справи. Європейський суд з прав людини постановив п'ятьма голосами проти чотирьох, що в цьому пункті мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції [8].

У справі «Пічкур проти України» заявник стверджував, що дискримінацію в його ситуації було спричинено рішенням Конституційного Суду України від 07 жовтня 2009 р. Незважаючи на те що рішення Конституційного Суду України не мало зворотної дії, положення Конвенції, включаючи ст. 14 Конвенції, якою забороняється дискримінація, були чинними для України з 11 вересня 1997 р. Тому, починаючи з цієї дати, держава мала діяти відповідно до її обов'язків і не мала права дискримінувати пенсіонерів. Уряд не надав зауважень по суті. Суд зазначив, що заявник скаржився на відмінність у ставленні на основі місця його проживання, що для цілей ст. 14 Конвенції становить аспект його особистого статусу. Практикою Суду встановлено, що дискримінація означає поведінку з особами в різний спосіб, без об'єктивного та розумного обґрунтування, у відносно схожих ситуаціях. Відмінність у ставленні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного й розумного обґрунтування, іншими словами, якщо вона не має на меті легітимну ціль або якщо немає розумного співвідношення між застосованими засобами та переслідуваною ціллю. Договірна держава користується свободою розсуду при визначенні того, чи та якою мірою відмінності в інших схожих ситуаціях виправдовують різне ставлення. Суд підкреслив, що виплата соціальних платежів сама по собі не може ставити осіб, які проживають у різних країнах, у відносно схоже становище, оскільки будь-яка система соціального забезпечення, включаючи пенсійне забезпечення, передусім створена для забезпечення певних мінімальних стандартів рівня життя осіб, котрі проживають у відповідній країні, та обслуговування їхніх потреб. Більше того, важко зробити якимось правильним порівняння між пенсіонерами, які проживають у відповідній країні, й тими, які проживають деінде, через низку економічних і соціальних відмінностей, що застосовуються залежно від краї-

ни. Суд установив, що держави мають право укладати взаємні угоди у сфері соціального забезпечення, і той факт, що держава, яка уклала таку угоду з якоюсь країною, не може покласти на цю державу обов'язок надавати такі самі переваги соціального захисту особам, які проживають у інших країнах. У цій справі право на отримання пенсії як таке стало залежним від місця проживання заявника, що призвело до ситуації, у якій заявник, пропрацювавши багато років у своїй країні та сплативши внески до системи пенсійного забезпечення, був зовсім позбавлений права на пенсію лише на тій підставі, що він більше не проживає на території України. Справді, заявник, який був економічно активним в Україні з 1956 до 1996 рр., мав право на отримання пенсії після закінчення трудової діяльності та, як це передбачалося національним законодавством на час події, знову отримував би свою пенсію після повернення в Україну. Тому Суд дійшов висновку, що заявник перебував у відносно схожій ситуації із пенсіонерами, які проживали в Україні, щодо самого права на отримання пенсії. Суд зазначив, що органи влади не надали ніякого обґрунтування позбавлення заявника його пенсії лише через те, що він проживав за кордоном. Ані рішення Конституційного Суду України від 07 жовтня 2009 р. не вказує на те, що національні органи наводили відповідні причини для виправдання відмінності у ставленні, на яку заявник скаржився, ані Уряд під час провадження в Суді не навів жодних таких обґрунтувань. У цьому контексті Суд зазначив, що Уряд не посилався на міркування щодо міжнародного співробітництва з метою обґрунтування поведінки з пенсіонерами, які проживають в Україні, в інший спосіб, ніж з тими, які проживають за кордоном. У будь-якому випадку Суду не забороняється визначати на підставі Конвенції більш високі стандарти ніж ті, що містяться в інших міжнародних юридичних документах. Суд підкреслив, що Конвенція є живим інструментом, який повинен тлумачитися «з огляду на умови сьогодення». Підвищення мобільності населення, більш високі рівні міжнародного співробітництва й інтеграції, а також розвиток банківського обслуговування та інформаційних технологій більше не виправдовують здебільшого технічних обмежень щодо осіб, які отримують соціальні виплати, проживаючи за кордоном, що могли вважатися розумними на початку 1950-х рр., коли розроблялася Конвенція МОП 1952 р., яка згадувалася в пункті. З вищезазначених міркувань Суд дійшов висновку, що різниця в поведінці, на яку заявник скаржився, порушувала ст. 14 Конвенції в поєднанні зі ст. 1 Першого протоколу [9].

У справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» заявник стверджував відсутність незалежності та безсторонності суду. Зокрема, він посилався на факти, що загалом визнають залежність судів від місцевих бюджетів, що було констатовано Рахунковою палатою України в її щорічному звіті за 1999 р., і є «способом впливу на суди і становить загрозу принципу незалежності судової гілки влади, гарантованому Конституцією». З цього приводу Європей-

ський суд з прав людини заявив, що, відповідно до його прецедентної практики, право на справедливий судовий розгляд, гарантований ст. 6 параграфу 1, має тлумачитися у світлі преамбули Конвенції, яка проголошує верховенство права як елемент спільної спадщини держав-учасниць. Одним із основних елементів верховенства права є принцип правової певності, який, серед іншого, передбачає, що в будь-якому спорі рішення суду, яке набрало законної сили, не може бути поставлено під сумнів. Суд констатував також, що компенсація, отримана заявником унаслідок ліквідації ЗАТ «Совтрансавто-Луганськ», не була пропорційною частині капіталу, якою володів заявник на момент реєстрації статутних документів цього товариства в січні 1996 р. Суд зобов'язав товариство «Транс Кінг», правонаступника ЗАТ «Совтрансавто-Луганськ», повернути заявнику частину майна, яка йому належала на той час. Одрозумівши свою обмежену компетенцію щодо перевірки дотримання внутрішнього законодавства, Суд висловив свою стурбованість щодо різних і часто суперечливих підходів до застосування й тлумачення внутрішнього законодавства українськими судовими органами: Вищий арбітражний суд двічі скасовував рішення судів нижчої ланки у зв'язку з тим, що останні не застосували відповідним чином законодавство, не розглянули належно і глибоко факти у справі та аргументи заявника, висновки, зроблені ними, були перемудреними й суперечливими. Беручи до уваги втручання органів державної виконавчої влади в судовий розгляд, роль протесту в цьому провадженні, а також сукупність інших елементів, згаданих вище, Суд дійшов висновку, що право заявника на розгляд його справи справедливо та відкрито безстороннім і незалежним судом у сенсі ст. 6 параграфу 1 Конвенції у світлі принципів верховенства права та правової певності було порушено.

У справі «Олександр Волков проти України» заявник скаржився на порушення його прав за Конвенцією під час його звільнення з посади судді Верховного Суду України. Зокрема, він стверджував, що, за ст. 6 Конвенції, його справа не розглядалася «незалежним та безстороннім судом». Пан Р.К., член ВРЮ, провівши перевірку, звернувся до ВРЮ із пропозицією щодо звільнення заявника з посади судді за «порушення присяги», стверджуючи, що заявник як суддя Верховного Суду України не раз переглядав рішення, ухвалені суддею Б., який є його родичем, а саме братом його дружини. Крім того, беручи участь як третя сторона у провадженні, ініційованому пані В.П. (щодо вищезазначеного рішення З'їзду суддів України про її звільнення з посади), заявник не заявив відводу цьому самому судді, пану Б., котрий був у складі колегії апеляційного суду, у якому слухалася ця справа. 24 грудня 2008 р. пан Р.К. доповнив свою пропозицію, надавши додаткові приклади справ, що розглядалися суддею Б., а потім переглядалися заявником. Заявник скаржився на те, що його справа не розглядалася «незалежним та безстороннім судом». Зокрема, цим вимогам не відповідала ВРЮ з огляду на процедуру її формування, підпорядкованість її членів іншим державним органам та особисту упередженість деяких із її членів у справі заявника [10].

Висновки. Отже, варто враховувати аксіологічну складову не лише європейських правових джерел, а й практики Європейського суду з прав людини, зокрема щодо об'єктивних і суб'єктивних факторів суддівської етики, незалежності й безсторонності суду, нерозривності професіоналізму й моральних якостей судді, скерування на захист прав і свобод людини в антропоцентричному вимірі. Необхідно брати до уваги й те, що у справах Європейського суду з прав людини засуджуються упередженість і необ'єктивність, а також вияви дискримінації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-p>.
2. Меліхова Ю.А. Морально-професійна культура судді / Ю.А. Меліхова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2014. – № 4. – С. 130–139.
3. Чорнобук В. Етика суддівського корпусу – необхідна умова захисту єдності та незалежності судової системи України / В. Чорнобук // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3. – С. 79–92.
4. Тацій Л. Етика судді та особливості її нормативної регламентації / Л. Тацій // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1. – С. 75–85.
5. Справа «Білуха проти України» (Заява № 33949/02) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_272.
6. Справа «Бочан проти України» (Заява № 7577/02) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukraine.uapravo.net/data2008/base24/ukr24853.htm>.
7. Case of Minelli v. Switzerland (Application № 8660/79) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57540>.
8. Судебное решение «Ремли против Франции» (жалоба № 16839/90) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/remli-protiv-francii>.
9. Case of Pichkur v. Ukraine (Application No 10441/06) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-127810>.
10. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/974_947/page.